

ریشه یابی تزیینات بلوچ در مد و پوشاک زنان

مریم شکر اله پور فراغه *

گروه طراحی پارچه و لباس، مؤسسه آموزش عالی آپادانا، شیراز، ایران

mshokrolahpoor@gmail.com

چکیده:

یکی از روش‌های شناسایی فرهنگی هر قومی مطالعه سبک پوشش و لباس آنان است. پوشاک سنتی در هر جامعه‌ای می‌تواند ریشه هویت و فرهنگ آن جامعه را نشان دهد. تزیینات پوشاک زنان بلوچ که ارزشمندترین سرمایه فرهنگی و هویت اجتماعی این قوم را نشان می‌دهد برگرفته از زندگی روزمره این مردمان در گذشته تا به امروز است. با وجود گذشت سالیان دراز و رفت و آمد مدهای متنوع لباس همچنان جایگاه خود را در فرهنگ غنی مردمان بلوچ حفظ کرده است و به بخش مهمی از اقتصاد این قوم تبدیل شده است. شیوه جمع آوری اطلاعات به شکل کتابخانه‌ای و تحلیل داده بوده است. یافته‌های این مطالعه با هدف مرور تاریخی تزیینات بلوچ در پوشاک نشان می‌دهد که نقوش دوخته شده بر روی این لباس‌ها از طبیعت الهام گرفته شده و برای ماندگاری و استحکام این لباس از آن استفاده می‌شود. استفاده از رنگ‌ها و اشکال هندسی متنوع در طرح‌ها و سوزن دوزی‌ها با ظرافت زیاد ریشه در الهام‌های عینی و ذهنی در نقش آفرینی طرح‌ها شده است که از ویژگی خاص و منحصر به فرد خود در صنعت مد سنتی برخوردار است.

کلید واژگان: پوشاک سنتی، لباس بلوچ، سوزن‌دوزی بلوچ، تزیینات بلوچ

مقدمه:

هویت هنر ایرانی مربوط به یک بافته، یک نقش و یک طرح در بهره‌مندی از همه ویژگی‌هایی است که در گذر هزاران سال چنان به هم پیوند خورده و متحول شده‌اند که به مجرد دیدن آن به دریافت هویت ایرانی‌اش پی می‌برند و هرجای جهان باشند به نام ایران شناخته می‌شوند. برای درک پیشینه نقوش در این سرزمین به درک بهتری از چرایی و چگونگی رفتارهای گذشته انسانی می‌رسیم و با کمک علم باستان شناسی دلیل درک بهتر رفتارها و هویت مردم در شناسایی ریشه یابی بهتر نقوش و طرح‌های موجود پی می‌بریم. طرح‌ها، نقوش نگاره‌ها، فرهنگ‌ها و ... می‌تواند متذکر معنویت و ارزش‌های پدید آورنده اثر باشد (الهی، ۱۳۸۵). یکی از مهمترین شرایط در مطالعات باستان شناسی همسانی با محیط زیست است، چرا که رفتارهای بشر در کنش و واکنش وی در مقابل محیط می‌باشد به این دلیل مردمی که در کوهستان زندگی می‌کنند با مردمی که در دشت زندگی می‌کنند از لحاظ معیشت، پوشش، ابزار زندگی، تزیینات و غیره متفاوت هستند (توماچ نیا، ۱۳۸۵).

اصالت نقوش و طرح‌ها که دارای هویت و ویژگی نمادین، تقدس و ارتباط با محیطی طبیعی، فرهنگی و تاریخی هستند، خود عامل مهمی در ریشه‌یابی و بازدارنده سازی نقوش محسوب می‌شوند. نقش مایه‌ها و عناصر بصری به کار رفته در دست یافته‌ها به وضوح بکار بردن ترکیبی از این نقش‌های اصلی به همراه رنگ گرم و زنده، ترکیب بندی‌های متعادل و پویا، استفاده‌های هنری و نمادین در پیوند دادن نقوش و اعتبار و ارزش قابل ذکر است (شیرعلیان، ۹۸).

دوخت‌های تزیینی مورد استفاده در پوشاک زنان بلوچ صرفاً جنبه تزیینی نداشته است بلکه از باورها و نیازهای مردمان این سرزمین حکایت دارد و در بسیاری از موارد نقش تلطیف کننده محیط و تعدیل کننده خشونت طبیعت پیرامون به ظاهر خشک و بیابانی را برعهده دارند. هنرمند سوزن دوز بلوچ بدون طرح از پیش ترسیم شده و تنها به یاری تخیل هوشمند نقش مایه‌های متنوع و پویا را به شیوه‌های کامل هنری ترسیم می‌نماید (برفر، کاظم پور، ۱۳۹۹).

سابقه نقوش و عناصر تصویری اشیاء و آثار باستانی مکشوفه در سیستان و بلوچستان نشان دهنده زیستگاه سه هزار ساله دلیل دگرگونی و ایجاد ساختار انتزاعی در برخی از نقوش از همان ابتدا در نهایت سادگی و دارای ساختار هندسی بوده‌اند. چنانچه ساختار عمده نقوش (نقوش باستانی و نقوش امروزی) را با شکل‌های هندسی بسنجیم، قالب اکثر نقوش به شکل مثلث و ترکیباتی مثلثی شکل بوجود آمده‌اند (شه بخش، ۱۳۹۴). عشایر بلوچ در کوچ‌هایشان در بعضی مواقع تعقیب و گریز داشته و زمانی مورد تهاجم و قتل و غارت قرار گرفته و گاهی به صورت مهاجم عمل کرده‌اند. چنین روحیه‌ای هماهنگی و همسویی نزدیکی با ویژگی بصری مثلث نوعی حالت تعرض به بیرون این شکل را نشان می‌دهد. زمانی که آرامش بیشتری بوده و در یک مکان ساکن بوده‌اند مقتضیات حالات روحی متعادل تر و پویا از ترکیب مثلث‌ها، لوزی، مربع و ... دوخته می‌شده، زمانی نیز اقوام به طرح‌های همسو با رویه آن زمان پیش می‌رفتند (قاسمی شه بخش، ۱۳۹۸).

زندگی اجتماعی این اقوام از گذشته مخلوطی از زندگی عشایری و روستایی بوده اما طی چند دهه به علت خشکسالی نابودی مراتع و چراگاه‌ها را به همراه داشته و باعث تغییر در شیوه زندگی شده و یکجا نشینی در مناطق روستایی همراه با کشاورزی و باغداری است. تولید نخ ابریشم و پارچه بافی و سوزن دوزی زنان بلوچ رایج بوده که در دوره ایلخانی، تیموری و صفوی به اوج رسیده که شامل نقش‌های هندسی و خطوط شکسته و خطوط دایره و منحنی در نقش نگاره‌هایی بدست آمده می‌باشد (یاوری ۱۳۹۰، قاسمی، ۱۳۹۲). در شکل دیگر زندگی شهری می‌باشد که قوم بلوچ تا اواخر دوره قاجار فاقد شرایط مناسب شهری

و شهر نشینی بوده‌اند (ابراهیمی، ۱۳۸۸). با ورود قوای نظامی حکومت پهلوی اول در سال ۱۳۰۷ ش به بلوچستان شهرهایی به سبک جدید ایجاد شد (شه بخش، ۱۳۸۳).

مهم‌ترین هنر رایج در قوم بلوچ را می‌توان هنر سوزن دوزی دانست که با هنر نقوش هندسی و به شدت انتزاعی نمایشگر پیشینه زندگی عشایر ایران و شباهت نقوش هندسی این هنر به هنرهای دوران نو سنگی اشاره کرد که هنر سوزن دوزی بلوچ در انواع انسانی، حیوانی، هندسی و حاشیه قابل دسته بندی زیبایی شناسی این هنر بومی را می‌توان در قالب خط (راست و زاویه) شکل (با پایه مثلث) بافت (متراکم و پراکار)، ریتم (متناوب) و رنگ با تسلط رنگ (قرمز و ترکیب رنگهای نیرو مند قوی) بررسی کرد (کشاورز، جواد، ۱۳۹۸).

تاریخچه سوزن دوزی زنان بلوچ به حدود ۸ هزار سال پیش بر می‌گردد که اهالی منطقه از پشم گوسفندان به کمک سوزن‌های شاخ داری پارچه می‌بافتند که از آن زمان تا کنون سوزن دوزی‌های سنتی ایران از این روش برای تزئین لباس و منسوجات بوده است (یعقوبی، ۱۳۹۰، گرگیچ، ۱۳۹۹). طرح‌های جوامع اعیان و اشراف بر روی نقش برجسته‌های تخت جمشید حکایت از رواج این سوزن دوزی بوده است. اسکندر از شکوه و زیبایی این سوزن دوزی چنان به شگفت آمد که نمونه‌هایی را برای هم میهمانش فرستاد. نقوش سوزن دوزی بلوچ قرابت و نزدیکی زیادی با نقش سنگ‌نگاره‌های پیش از تاریخ دارد. این سوزن دوزی با زندگی زنان بلوچ آمیخته شده که زنان بلوچ را با سوزن دوزی می‌شناسند (گرگیچ، ۱۳۹۳).

پوشاک اولیه مردان ساده تر از زنان بوده است و زنان بلوچ به علت مسئولیت دامپروری، کشاورزی و کارهای خانه را بر عهده داشتند، لباس هایشان به سرعت فرسوده می‌شده و در این نقاط که معمولاً لبه آستین، جلوی پیراهن و دمپای شلوار بود وصله می‌کردند تا مدت بیشتری از آن لباس استفاده شود. به تدریج زنان به جای وصله در فکر تزئین آنها افتاده و این کار را با دوختن نخ‌های رنگی به قسمت‌های فرسوده انجام داده که به مرور زمان اندازه این دوخت ها تغییر کرده و بزرگ‌تر شد و به شکل امروزی درآمد. امروزه تزئینات لباس به صورت جدا گانه انجام می‌شود و به صورت قطعاتی مجزا به لباس وصل می‌گردد. در گذشته جنس پارچه مورد استفاده برای دوخت لباس بیشتر نخی و بافت زنان بلوچ بوده، اما امروزه پارچه های موجود در بازار بلوچستان از مرغوب‌ترین و زیباترین پارچه‌های گلدار است که روی آن سوزن‌دوزی‌های زیبا وصل می‌شوند (یعقوبی، ۱۳۹۹).

تحلیل و بررسی سوزن‌دوزی‌های لباس بلوچ

در دوخت و تزئین لباس‌های زنانه از هنر منحصر به فرد سوزن‌دوزی و پریواردوزی بلوچ استفاده می‌شود که هنر سوزن‌دوزی روی پیش سینه، سر آستین، جیب بلند در جلو و همچنین حاشیه شلوار در پایین خود نمایی می‌کند. رنگ و نقش این تزئینات سوزن‌دوزی شده در مناطق مختلف بلوچستان اندکی باهم متفاوت می‌باشد. دستار زنان بلوچ، روسری مستطیل شکلی است که توسط هنر بلوچی و پریواردوزی تزئین می‌شود. باید گفت آنچه زیبایی پوشاک زنان بلوچ را کامل می‌کند زیورآلاتی از طلا و جواهر است که ساخت آن نیز یکی از هنرهای سنتی و اصیل منطقه است. زنان بلوچ به زیورآلات و لباس اهمیت زیادی می‌دهند. از مشخصات لباس زن سیستانی نوعی سوزن‌دوزی است که در حاشیه یقه و سرآستین به کار می‌رود و در محل به آن سیاه دوزی می‌گویند. دستاری مستطیل شکلی نیز به سر می‌بندند. لباس مردم بلوچستان فقط یک پوشش نیست، بلکه پشتوانه‌ای از فرهنگ یکی از اصیل‌ترین اقوام ایرانی را به همراه دارد. مردم بلوچ جز معدود اقوام ایرانی هستند که به پوشش محلی خودشان پایبندند و معتقدند که مکمل شخصیت نشان بارز هویتی از آنهاست. لباس بلوچ، برگرفته از طرح‌های اصیل ایرانی است. طرح‌هایی که درهم می‌آمیزند و حس شاعرانه‌ای به آنها می‌دهند. حکایت لباس زنان بلوچ به تار و پود زندگی، فرهنگ و اجتماع

آن‌ها گر خورده است. آنان براساس آداب و رسوم قدیمی در مراسم مهم و اعیاد علاقه دارند که لباس‌های سنتی خودشان را بپوشند، علاقه‌ای که طی سال‌های طولانی سبب حفظ جایگاه لباس سنتی بلوچ و سوزن‌دوزی شده است. سوزن‌دوزی در زمره مهم‌ترین صنایع دستی قوم بلوچ است. بسیاری از گردشگرانی که به بلوچستان می‌روند، پارچه‌های سوزن‌دوزی شده یا لباس‌های بلوچی آماده می‌خرند و به‌عنوان سوغات سفر به‌همراه خود می‌برند. این روزها هنر سوزن‌دوزی زنان بلوچ در زیورآلات بدلی نیز خود را نشان داده است. تزئیناتی که روی لباس‌های زنان بلوچ وجود دارد. تنها برای زیبایی آن‌ها نیست، بلکه نوعی نماد محسوب می‌شود و نشان‌دهنده قبیله و طایفه آن‌ها است.

__ تاریخچه قوم بلوچ:

قوم بلوچ از گذشته دور در ایران حضور داشتند. نگاهی به سابقه این قوم نشان می‌دهد که نام آن‌ها برای اولین بار در کتیبه‌های دوره هخامنشی و کتاب‌های یونانی نوشته شده است. در کتیبه بیستون داریوش در شهر کرمانشاه، از قومی به نام گدوزیا نام برده‌اند. این قوم که عنوان «گدروچ» نیز دارند و به آن‌ها ماکا هم گفته می‌شد، همان مردمان بلوچ هستند. باستان‌شناسان بر این عقیده هستند که واژه ماکا از مکران گرفته شده و نام منطقه‌ای در ساحل بلوچستان است.

هرودوت در کتاب خود آورده است که در سواحل خلیج فارس، قومی زندگی می‌کنند که به آن‌ها ماکا گفته می‌شود. ماکا یکی از ۱۴ ولایت در گستره ایران هخامنشی محسوب می‌شود. ماکا همان سرزمین مکران است که بلوچ‌ها در آن ساکن شدند. در منابع تاریخی از قوم بلوچ با عنوان «بلوص» نیز نام برده‌اند. این قوم ابتدا در شرق کرمان بودند و سپس به ایالت مکران وارد شدند. بعد از حمله سلاجقه به کرمان، قوم بلوچ مهاجرت خود را از شرق کرمان و مکران تا مرزهای شرقی هند گسترش دادند. در منابع باستانی ایران به‌طور مستقیم واژه‌ای با عنوان «قوم بلوچ» به چشم نمی‌خورد. همان‌طور که گفته شد، در منابع بیشتر نام ایالت مکران آمده؛ اما در منابع پارسی میانه عهد ساسانی، واژه‌ای با عنوان بلوچان ذکر شده است. در شاهنامه فردوسی که منابع آن از منابع پهلوی و فارسی میانه گرفته شده، چندین جا واژه بلوچ ذکر شده است. واژه بلوچ در شاهنامه فردوسی در ابتدا در داستان سیاوش آمده است. در داستان سیاوش، وقتی او به نبرد با افراسیاب می‌رود، از دو قوم کوچ و بلوچ نام برده می‌شود. نام قوم بلوچ در جای دیگر در داستان کیخسرو و در توصیف سپاه اشکش و آمادگی آن برای نبرد با افراسیاب، جهت کین‌خواهی سیاوش به چشم می‌خورد. اشکش که در این داستان، فرمانده کوچ و بلوچ است، درفش از پوست پلنگ دارد. فردوسی دلاوری‌های او در میدان جنگ را توصیف می‌کند. برخی پژوهشگران این بیرق را نشان‌دهنده محل سکونت اشکش دانسته‌اند؛ زیرا پلنگ از حیوانات بومی مکران و بلوچستان بوده است. به نظر می‌رسد فردوسی قوم بلوچ را متعلق به سرزمین مکران می‌داند؛ زیرا در شاهنامه آن‌ها را از مقربان شاهان کیانی و متعلق به سرزمین آن‌ها توصیف می‌کند.

در شاهنامه فردوسی به ویژگی دلاوری قوم بلوچ اشاره شده و مهم‌ترین کار ویژه آن‌ها را آمادگی برای حراست و دفاع از مرزهای جغرافیایی، فرهنگی و تمامیت ارضی ایران دانسته‌اند. مقاومت در برابر بی‌عدالتی حکومت‌های مرکزی ایران از دیگر ویژگی‌های این قوم بود. قوم بلوچ در طول تاریخ، زمانی که از حمایت حکومت مرکزی برخوردار می‌شد، بسیار وفادار عمل می‌کرد. در جایی از شاهنامه در داستان مربوط به انوشیروان آمده است که او قصد حمله به قوم بلوچ را داشت؛ اما به دلیل قدرت بسیار بلوچ‌ها، او را از این کار منع کرده‌اند. در این داستان، شکست اردشیر از بلوچ‌ها را به انوشیروان یادآوری می‌کنند و انوشیروان از حمله به آن‌ها خودداری می‌کند. در این داستان، انوشیروان قوم بلوچ را مردمی ایرانی معرفی می‌کند.

¹ Maka

لباس زنان و مردان بلوچ :

بلوچ‌ها همچون دیگر اقوام ایرانی، دارای لباس‌های مخصوص به خود هستند. لباس‌های زیبای بلوچی از پارچه‌های نخی و باکیفیت دوخته می‌شوند. لباس‌های بلوچی بین زنان و مردان متفاوت است و هر یک، بخش‌های مختلف و ویژگی‌های مخصوص به خود را دارند. لباس‌های زنانه بلوچ از جمله زیباترین لباس‌های سنتی ایرانی هستند. این لباس‌های زیبا با پارچه‌های مرغوب نخی و ابریشمی دوخته شده‌اند. لباس‌های بلوچی با هنر دست زنان بلوچ تزیین شده است و زنان برای حفظ اصالت خود آن‌ها را می‌پوشند. از لباس سنتی بلوچ برای لباس عروس نیز استفاده می‌شود. برای دوخت لباس‌های بلوچی از بلوچی دوزی، پریوار دوزی و آیینه‌دوزی استفاده می‌شود. زنان بلوچ در منطقه‌ای پردرآمد زندگی نمی‌کنند؛ اما لباس برای آن‌ها اهمیت زیادی دارد. آن‌ها در مراسم‌های جشن، لباس‌های سنتی با رنگ‌هایی زیبا را به تن می‌کنند. زیبایی رنگ‌های لباس بلوچی سبب می‌شود که چشم‌انداز آن برای گردشگران و کسانی که از جاهای دیگر بین مردم بلوچ رفت و آمد می‌کنند، بسیار جذاب شود. لباس‌های بلوچی بسیار گران هستند و هزینه آن‌ها ممکن است به مردم این منطقه فشار بیاورد؛ اما این موضوع سبب نمی‌شود که آن‌ها از پوشیدن لباس‌های جذاب و سنتی خود امتناع کنند.

لباس‌های بلوچی از پاجامگ، سریک، تکو و سربند تشکیل می‌شوند. پاجامگ یک شلوار گشاد و چین‌دار است که زنان بلوچ می‌پوشند. سریک نوعی روسری از چادر بزرگ‌تر و تکو نیز چارقدی است که زنان می‌پوشند. رنگ لباس‌های زنان بلوچ بسیار متنوع و زیبا است. آن‌ها در انتخاب رنگ‌ها از خود سلیقه نشان می‌دهند و در استفاده از زیورآلات نیز بسیار جذاب عمل می‌کنند. جواهراتی که زنان بلوچ استفاده می‌کنند، جزو زیباترین جواهرات مورد استفاده زنان به شمار می‌روند. لباس مردان بلوچ نیز زیبایی خود را دارد. پوشش سر مردان بلوچ شامل یک عمامه و یک کلاه سوپی است که به آن عرقچین هم می‌گویند. پاجامگ، کمر بند و کوش که همان کفش است نیز بخش‌هایی دیگر از لباس مردانه قوم بلوچ را تشکیل می‌دهند. لباس‌های سنتی بلوچی از شهرت بسیاری در ایران و خارج از آن برخوردار هستند. تزییناتی که روی لباس‌های زنان بلوچ وجود دارد، تنها برای زیبایی آن‌ها نیست، بلکه نوعی نماد محسوب می‌شود و نشان‌دهنده قبیله و طایفه آن‌ها است.

لباس مردم غیور سیستان و بلوچستان، فقط یک پوشش نیست بلکه این پوشش پشتوانه‌ای به قدرت فرهنگ یکی از اصیل‌ترین اقوام ایرانی را به دنبال دارد. با کجارو همراه باشید برای آشنایی با این لباس اصیل و زیبا. مردم بلوچستان جز معدود اقوام ایرانی هستند که به پوشش محلی خود پایبندند و این لباس‌های فاخر بر تن زنان بلوچ چنان خودنمایی می‌کند تا جایی که نخستین جذابیت گردشگران این منطقه سوزن‌دوزی بلوچ و اولویت خرید مسافران، البسه‌های بلوچی و محصولات سوزن‌دوزی است. در میان مردم بلوچ فرهنگ استفاده از پوشاک محلی پیوندی ناگسستنی با تاریخ و فرهنگ غنی این قوم دارد و زنان بلوچ معتقدند لباس‌های محلی مکمل شخصیت و نشانه بارز هویتی آنان است تا جایی که در فرهنگ عامه مردم بلوچستان پوشش خود نقش تعیین‌کننده و مهمی دارد و در مناسبات اجتماعی نیز این مهم مشهود است.

در فرهنگ مردم بلوچ، پوشش زنان بلوچ از ارزش بالایی برخوردار است. لباس موردعلاقه زنان سیستان و بلوچستان، لباسی است که سوزن‌دوزی داشته باشد. نگاهی به تاریخچه سیستان و بلوچستان نشان می‌دهد لباس زنان بلوچ، برگرفته از طرح‌های اصیل ایرانی است. طرح‌هایی که درهم می‌آمیختند و حس شاعرانه‌ای به این زنان زحمتکش می‌دادند. زنان بلوچ گران‌ترین لباس‌های ایران را می‌پوشند. ابریشم سبز، قرمز، نارنجی و مشکی در سوزن وقتی با دست درهم می‌آمیزد، لباس دلخواهشان، آن هم با طرح‌های اصیل ایرانی را می‌سازد. به‌شدت پایبند لباس‌هایی هستند که مادر بزرگ‌هایشان زمانی می‌پوشیدند و قبل از آن‌ها مادر بزرگ مادر بزرگ‌هایشان.

حکایت لباس زنان سیستان و بلوچستان با تار و پود فرهنگی مردم آمیخته شده است. زنان بلوچ طبق یک رسم قدیمی دوست دارند در عیدهای مهم مانند عید فطر، عید قربان، عید نوروز و عروسی‌ها لباس نو بپوشند. علاقه‌ای که طی سال‌های طولانی باعث پابرجایی لباس سنتی بلوچ و سوزن‌دوزی شده است. زنان بلوچ می‌گویند لباس‌های سنتی بخشی از هویت آن‌هاست. سوزن‌دوزی به نام مردم بلوچستان است، همه جهان سوزن‌دوزی را به نام زنان این خطه می‌شناسند. شاید نتوان سند دقیقی از تاریخچه هنر سوزن‌دوزی ارائه کرد اما در خصوص قدمت و معرفی هنر سوزن‌دوزی زنان بلوچ می‌توان به این بسنده کرد که در آثار مشکوفه روی سفال‌های مربوط به هزاره پنجم و ششم قبل از میلاد اشکالی هندسی مشابه نقوش دست زنان بلوچ دیده می‌شود و همچنین به اعتقاد برخی پژوهشگران و بر اساس شواهد موجود نقوش سوزن‌دوزی بلوچ قرابت و نزدیکی خاصی با نقوش سنگ‌نگاره‌های پیش از تاریخ دارد که همین قدمت سوزن‌دوزی باعث شده بر جذابیت و اعتبار این هنر رازآلود افزون شود. هنر دست زنان بلوچ چنان دارای جذابیت و انعطاف است که اکثر طراحان لباس و مد ایرانی و همچنین سایر صنایع تولیدی طرح‌های صورت گرفته را با محوریت سوزن‌دوزی بلوچ و با الهام از نقش‌ونگار این هنر دست زنان ایرانی مزین می‌کنند. پوشش زنان بلوچ با آن که بر اثر گذر زمان شاهد تغییراتی ظاهری بوده اما هیچگاه این تغییرات بنیادی و ریشه‌ای نبوده است، چراکه این تغییر و تحول‌ها نتوانسته در اصل فرم لباس بلوچ یا نقوش سوزن‌دوزی خلعی ایجاد کند، بلکه این تغییر همیشه برای جذابیت و زیبایی این البسه حاصل شده و اگر غیر از این تغییری صورت گرفته یا با فرهنگ و باورهای مردم بلوچ در تضاد بوده و هم‌خوانی نداشته، به‌صورت مقطعی انجام گرفته و دوام و ماندگاری چندانی بدنال نداشته است. تاکنون آثار فاخر هنر دست زنان بلوچ بارها در داخل و خارج از کشور در نمایشگاه‌های مختلف در معرض نمایش و فروش گذاشته شده که با استقبال چشمگیر علاقه‌مندان به صنعت مد و لباس ایرانی مواجه شده و از جمله این آثار می‌توان به آثار اساتید برجسته هنر سوزن‌دوزی ایران مرحوم «مہتاب نوروزی»، «زرخاتون عظیمی» دارنده مهر اصالت جهانی از یونسکو و «شهناز خلیلی ایرندگان» که به سفارش فرح و اشرف پهلوی دوخته شده، اشاره کرد.

پوشاک و لباس بلوچی نیز می‌تواند برای بررسی قدمت تاریخی این قوم و مطالعات فرهنگی و تبارشناسی مورد توجه قرار گیرد. لباس بلوچی، لباسی است که در یک منطقه بزرگ جغرافیایی از قدیم مورد استفاده مردم بوده است. شباهت لباس برخی دیگر از اقوام ایرانی با لباس بلوچ به دلیل ریشه‌های مشترک مردمی، قومی، تبارشناسی، فرهنگی و تاریخی مردم ایران است. لباس بلوچ‌ها هم اگرچه طی زمان تغییراتی داشته، اما پوشاک ویژه مردم این منطقه هنوز معرف قوم اصیل ایرانی است. لباس بلوچ‌ها هم مردانه و زنانه دارد. لباس مردان بلوچ شامل مواردی است که در زیر به آن‌ها اشاره می‌شود.

پاک: عمامه ای گرد که بر سر می‌بندند.

مسر: دستمال سر، شبیه عمامه می‌بندند.

کلاه سوپی: عرقچین است و در مسجد و عبادت بر سر می‌گذارند

چکن‌دوز: کلاه دست‌دوزی شده اعیانی

جامگ: پیراهن مردانه‌ای است گشاد و جادار

لنگ: پارچه‌ای است که به دور گردن می‌آویزند

گنج پراک: زیر پیراهن

پاجامک: شلوار گشاد و چین‌دار بلوچی است

سرین‌بند: کمربندی است پارچه‌ای برای شلوار

شال: کت پشمی که زمستان می‌پوشند

سواس و پوزا: کفشی است که با برگ خرما و وحشی می‌بافند

دوبنده: پافزاری است که با پوست گاو می‌سازند

کوش: کفش چرمی

کرو: جوراب پشمی برای زمستان

زنان بلوچ اما لباس‌هایی با تنوع رنگی بالا می‌پوشند که این همه سلیقه در انتخاب رنگ‌های شاد و زیبا حکایت از حس هنردوستی و زیبایی‌شناسی این قوم دارد. آن‌ها هم همراه با «جامگ» و «پاحامگ» مردانه که برای پوشش ظرافت و سلیقه زنان تغییراتی داشته‌اند، «تکو» (چارقده) و سریگ (روسری) که بزرگ‌تر از چارقده هست به سر می‌کنند. کفش و جوراب زنان نیز همان نام‌ها را دارد. زنان اهل زیور آلات نیز هستند (گوشواره)، پولک، پولوه، کیگ، پور (سینه ریز)، کید، سریند و مزبری؛ زیورآلاتی است که می‌توانید به همراه زنان بلوچ مشاهده کنید. شاید از دید یک فرد غیربلوچ یا افرادی که آشنایی با این لباس ندارند، همه این لباس‌ها یک شکل و یکسان دیده شوند و تفاوتی با هم نداشته باشند. اما در واقعیت این‌گونه نیست و فرم و ساختار لباس و شلوار نشان‌دهنده خیلی از چیزها است. به عنوان نمونه نوع پوشش و نوع دوخت اهالی شهرهای مختلف بلوچستان به گونه‌ای است که با دیدن لباس و شلوار، می‌توان پی برد که آن فرد متعلق به کدام شهر، منطقه یا طایفه بلوچ است. در حال حاضر لباس بلوچی یکی از هنرهایی است که زنده مانده است. دلیل آن هم خود مردم بلوچ هستند که یادگاری زیبا و ارزشمند نیاکان خودشان را حفظ و نگهداری کرده‌اند. این لباس بخشی از هویت، فرهنگ و تاریخ ایرانیان است.

شکل ۱: لباس قوم بلوچ

همانطور که گفتیم سوزن یا سوچن دوزی یکی از رایج و اصیل‌ترین هنرهای رودوزی در صنایع دستی ایرانی است، آراستن پارچه با استفاده از اشکال هندسی منظمی که برگرفته از عناصر طبیعی هستند اصلی‌ترین ویژگی سوزن دوزی است که سبب محبوبیت آن گردیده. اما در رابطه با دوخت سوزن دوزی بلوچی می‌توان گفت که نوع دوخت در هر منطقه از استان سیستان و بلوچستان تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند و در هر منطقه برای نوع دوخت نام مخصوصی انتخاب شده است. بطور کلی دو نوع دوخت در بین مردم بلوچستان بسیار مرسوم است که این دوخت‌ها با نام‌های بلوچی دوزی و خامه دوزی بلوچی شناخته شده‌اند.

شکل ۲: نمونه ای از سوزن دوزی بلوچی

لباس‌های سنتی بلوچستان در میان مردم بلوچ به عنوان هنجاری است معین که همگی از آن پیروی می‌کنند، بنابراین می‌توان سوزن دوزی در لباس‌های سنتی را بخشی از فرهنگ مردم این استان دانست، وجود نمادهای دوخته شده در لباس‌های سنتی را می‌توان تعلق قومی دانست. زنان بلوچ سوزن دوزی را بخشی از تمدن و سنت می‌دانند که نشان دهنده سند و موجودیت زنان بلوچستان است. جالب است که بدانید هنر سوزندوزی در بین مردمان بلوچ پاکستان، افغانستان و ترکمنستان نیز رواج دارد.

__ ابزار کار سوزن دوزی بلوچ:

سوزن دوزی هنری است که در آن هنرمند می‌تواند با داشتن مهارت کافی تنها با چند ابزار ساده شروع به خلق یک اثر هنری نماید و یکی از برجسته‌ترین هنرهای صنایع دستی ایرانی را به نمایش بگذارد. ابزار کار در این صنعت عبارت‌اند از:

سوزن

انگشتانه

قیچی

در این کار سوزن یا سوچن (در زبان بلوچی به سوزن سیچن یا سوچن می‌گویند) اصلی‌ترین ابزار است، اندازه سوزن می‌تواند بسته به نوع دوخت و پارچه مورد نظر تغییر کند. و در رابطه با ابزار کار که همان انگشتانه و قیچی هستند هم نیاز به توضیح خاصی نیست و همه ما کاربرد این دو را به خوبی می‌دانیم.

__ مواد اولیه مورد نیاز در سوزن دوزی:

در رابطه با سوزن دوزی باید بدانید که نخ و پارچه اصلی‌ترین مواد اولیه‌ای هستند که مورد نیاز اند. نکته مهمی که در رابطه با مواد اولیه سوزن دوزی وجود دارد این است که در این هنر رنگ‌ها دارای محدودیت هستند و شما تنها مجاز به استفاده از شش رنگ می‌باشید، استفاده از این رنگ‌ها دارای ترتیب و قوانین خاصی است که هنرمند باید این ترتیب را رعایت نماید. رنگ‌های مورد استفاده عبارت‌اند از: جگری تیره، سرخ، نارنجی، سیاه، سفید، سبز و آبی. رنگ نخ‌ها سوچن دوزی نیز به صورت زیر می‌باشد:

۱- نخ هفت رنگ (این نوع نخ در اصل شامل ۶ رنگ می‌باشد)

۲- نخ دو رنگ (نخ قهوه‌ای و قرمز)

۳- استفاده از نخ تک رنگ (سفید، مشکی یا قهوه ای)

نخ‌های مورد استفاده در این هنر معمولاً نخ‌های ابریشم هستند، زیرا این نخ‌ها مرغوب‌تر می‌باشند و به نقش دوخت جلوه‌ی بیشتری می‌دهند، زنان بلوچی برای تهیه نخ‌های سوزن دوزی معمولاً از نخ‌های تولیدی کشور پاکستان استفاده می‌نمایند؛ همچنین در رابطه با پارچه انتخاب شده برای سوزن دوزی بلوچی باید بدانید که پارچه باید دو ویژگی داشته باشد ۱_ پارچه انتخابی باید دارای تار و پودی مشخص و معین باشد که اصطلاحاً به این پارچه‌ها شش تاری می‌گویند. ۲_ تار و پود پارچه باید دارای نظم و به صورت راست باشد.

شکل ۳: سوزن دوزی بلوچ

نقوش سوزن دوزی بلوچ:

_ نقوش هندسی:

نقش هندسی از پرکاربردترین نقوش در سوزن دوزی هستند، نقوش‌های هندسی به دلیل ویژگی‌هایی که دارند می‌توانند تنوع بسیار زیادی داشته باشند، استفاده از تناسب موجود در شکل‌های هندسی همچون مثلث، لوزی، مربع و دیگر اشکال هندسی اصلی‌ترین قانون نقوش هندسی است. جالب است که بدانید از این نقوش علاوه در هنرهای رودوزی در دیگر هنرها همچون سفالگری، زرگری و... نیز کاربرد دارد.

نقوش حیوانی:

در سوچن دوزی نقوش‌های حیوانی به دو دسته نقوش‌های واقعی و نقوش‌های انتزاعی تقسیم می‌شوند. نقوش‌های حیوانات انتزاعی معمولاً برگرفته از ویژگی حیواناتی است که در بلوچستان وجود دارند؛ به عنوان مثال طرح هشت‌ر دمب یا همان دم شتر یکی از پرکاربردترین نقوش‌های سوزن دوزی است. اما نقوش حیوانی واقعی (واقع گرایانه) به طراحی ویژگی‌های خاص حیوانات بر می‌گردد، استفاده از این طرح‌ها در سوزن دوزی برخلاف نقوش حیوانی انتزاعی رواج بسیار کمی دارد و از این نقوش‌ها معمولاً برای ایجاد دیگر هنرها همچون گلیم و فرش استفاده می‌کنند. استفاده از عناصر انسانی در هنر سوزن دوزی بلوچی رواج چندانی ندارد و استفاده از آن‌ها کاملاً سلیقه‌ای می‌باشد، در اصل استفاده از این طرح‌ها مختص به گلیم بافی و قالیچه می‌باشد، نقوش‌های

انسانی قطعاً شباهتی به انسان ندارند به دلیل ویژگی‌هایی که ممکن است که به انسان شباهت داشته باشند نام این نقوش اقتباس می‌شود.

نقوش گیاهی:

نقش‌های گیاهی اصولاً تبدیل گل‌های واقعی به یک ظاهر نمادین می‌باشد، وجود تنوع بالا در گل‌ها دلیل استفاده از این نمادها در سوزن دوزی است، سوزن دوزان برای تولید نقش‌های گیاهی با استفاده از خلاقیت خود با قرار دادن شکل‌هایی همچون مربع، مثلث، لوزی و... نگاره و نمادی از گل را خلق می‌نمایند. نقش‌های گیاهی غالباً طرح‌هایی انتزاعی هستند که با حفظ ویژگی‌های هندسی ایجاد می‌شوند.

ترکیب رنگ در سوزن دوزی:

رنگ‌ها در سوزن دوزی بلوچی محدود به ۶ رنگ هستند، اما این ۶ رنگ در بین زنان بلوچ معروف به هفت رنگ می‌باشند و به دوختی که شامل این ۶ رنگ باشد دوخته هفت رنگ می‌گویند. این شش رنگ که پیش‌تر به معرفی آن‌ها پرداختیم اساس بلوچ دوزی را تشکیل می‌دهند، اما در اکثر دوخته‌ها تقریباً ۸۰ درصد از دوخت را در طرح‌ها رنگ قرمز تشکیل می‌دهد. استفاده از هر رنگ قانون خاص خود را دارد اما می‌توان از رنگ مورد نظر در درجه‌های متفاوت و دلخواه نیز استفاده نمود.

شکل ۴: نقوش سوزن دوزی بلوچ

نحوه انجام کار سوزن دوزی:

برای شروع کار ابتدا پارچه مورد نظر را به اندازه و مدل دلخواه برش می‌زنند تا بتوان طرح اصلی و کلی را روی پارچه اجرا نمود، بعد از مشخص شدن طرح اصلی هر زن یک رنگ را روی لباس سوزن دوزی می‌کند، اغلب سطح کار با بخیه‌های رنگین دوخته می‌شود (از این کار برای پر کردن فواصل ایجاد شده در طرح اصلی استفاده می‌کنند) اما نحوه دوخت همه سوزن دوزی‌های بلوچی به این صورت نمی‌باشد، بطور کلی نحوه انجام کار سوزن دوزی بلوچی بسته به هر منطقه می‌تواند متفاوت باشد. در نوع گروهی سوزن دوزی نیز هر هنرمند ممکن است یک قطعه از پارچه را انتخاب و بدوزد و یا اینکه هر نفر وظیفه دوختن یک طرح را بر عهده بگیرند. با توجه به اینکه سوزن دوزی هنری است که انجام آن باید با دقت بالا و با استفاده از دست انجام شود نمی‌توان انتظار این را داشت که در مدتی کوتاه این کار صورت بگیرد، و برای داشتن یک لباس سوزن دوزی شده مدت زمان نسبتاً زیادی نیاز است؛ البته که این مدت زمان بسته به نوع طرح انتخابی، نوع نخ، پارچه و میزان مهارتی که شخص سوزن دوز دارد متفاوت است اما بدون شک اگر تولید به صورت گروهی انجام شود قطعاً در زمانی نسبتاً کوتاه می‌توان یک لباس را سوزن دوزی کرد.

انواع کار در سوزن دوزی بلوچی:

در سوزن دوزی بلوچی دوخت معمولاً به دو صورت انجام می‌شود، این دوخت می‌تواند شامل دوخت پرکار یا دوخت خرد کار باشد. دوخت‌های پرکار به نوعی از سوزن دوزی گفته می‌شود که کار از ظرافت بالایی برخوردار است و اصولاً این نوع دوخت‌ها بسیار زمان بر هستند و زحمت زیادی دارند، زیرا نقوش در طرح‌های پرکار بسیار ریز و ظریف هستند؛ در مقابل طرح و دوخت‌های خرد به دوختی گفته می‌شود که طوزن دوز برای انجام آن‌ها زمان کمتری را صرف می‌کند زیرا در این طرح‌ها از نقش‌های بزرگ و بسیار کم کار استفاده می‌شود. لباس‌ها و مواردی که دارای دوخت‌های پرکار هستند قاعدتاً قیمت بسیار بالاتری را نیز دارند.

شکل ۵: نمونه‌ای از لباس‌های بلوچ

انواع تولیدات سوزن دوزی

همانطور که گفتیم تولیدات سوزن دوزی گسترش پیدا کرده است و تنها مختص به لباس‌های سنتی بلوچستان نیست، امروزه هنرمندان در صنایع دستی با استفاده از این هنر به خلق آثار دیگری همچون روتختی، سجاده، سفره، پرده، کراوات، کیف و حتی کفش نیز می‌پردازند.

شکل ۶: نمونه‌هایی از استفاده سوزن دوزی بلوچ در هنر مدرن

نتیجه گیری:

لباس‌های بلوچی متنوع بوده و نقوش آن توسط هنرهای زری دوزی، بلوچی دوزی، آئینه دوزی و... تزئین می‌شوند. صنایع دستی ایران، جلوه‌ای بی‌مانند از هنر، صنعت، فرهنگ و تمدن کهن این سرزمین است که در زندگی مردم آن در طول سال‌ها جاری، زنده و پویا بوده و در تمامی زوایای زندگی آن‌ها رخنه کرده است. صنایع دستی ایران، هنری کاربردی و در عین حال محل بروز باورها و خرده فرهنگ‌ها و اندیشه‌های خلاق مردم و اقوام مختلف است. یکی از دلایل مهم ماندگاری و ادامه حیات صنایع دستی در دوره‌های مختلف تاریخی، همین کاربردی بودن آن است. ویژگی تزئینی و کاربردی بودن صنایع دستی و استفاده آن در زندگی روزمره مردم به خوبی توانسته در معیشت و اقتصاد تاثیر گذارده و خود عامل تقویت اقتصادی گردد. به علاوه، پیام‌های اجتماعی و قومی جوامع را با استفاده از طرح‌ها، نقش‌ها و رنگ‌های محصولات کاربردی خود متجلی سازد. یکی از این هنرها، رودوزی‌های سنتی زنان ایرانی است که با اتکا به قوه تخیل و طبع ظریف اقوام مختلف، با جلوه‌گری زیبایش در گذشته و حال با در نظر گرفتن ابعاد اقتصادی و اجتماعی گسترده‌اش هم چنان کاربردی نمایان دارد. از جمله این رودوزی‌ها، سوزن دوزی قوم کهن ایران، بلوچ است. امروزه این هنر توانسته با همان هویت و اصالت کهن خود، در نمونه‌های کاربردی جدید و هماهنگ با خواست جامعه نوین، تولیداتی زیبا را به بازار صنایع دستی ایران ارائه دهد.

منابع:

- ابراهیمی، مریم؛ (۱۳۸۸)؛ تحولات سیاسی و اجتماعی سیستان و بلوچستان در سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۲۳ تهران، انتشارات بخارا
- اسفندیاری، صبا؛ (۱۳۷۹)؛ کتاب روندی بر سوزندوزی های ایران: از هشت هزار سال قبل از میلاد تا امروز؛ تهران: بی‌نا ۹۷
- امرانی نسب، اشرف السادات؛ (۱۳۸۶). پوشاک مردم سیستان و بلوچستان فرهنگ مردم ایران ش ۱۱.
- بیهقی، حسین علی؛ (۱۳۶۵). ایدئولوژی و فرهنگ مدرن، ترجمه! مسعود اوحدی، تهران، مؤسسه فرهنگی آینده پویان.
- رنج دوست، شبهم؛ (۱۳۸۷). تاریخ لباس ایران چاپ اول. تهران مؤسسه انتشاراتی جمال هنر.
- ریگی، زهرا؛ (۱۳۹۱). سوزن دوزی بلوچ، چاپ اول، تهران، انتشارات کریم کاویانی.
- سید سجادی، سید منصور، (۱۳۸۳)، قلعه بمپور، گزارش نخستین فصل گمانه زنی و کاوش در بمپور. تهران پژوهشکده باستان شناسی.
- سید محدثه بخش (۱۳۹۴)، ماه مهر- نقوش تزئینی بلوچ.
- شهشهانی، سهیلا؛ (۱۳۹۸)، بلوچستان، فرهنگ و انسان ش ۳- پاییز و زمستان ص- ۸۲، ۹۸.
- شهیر علیان، فاطمه، (۱۳۹۸)، نقش مایه ها و عناصر بصری به کگار رفته در دست یافته ها، جلوه هنر، تابستان ۹۸.
- صادقی دوخت، صدیقه؛ (۱۳۸۹)، سوزن دوزی بلوچ چاپ اول مشهد نگارستان هنر.
- قاسمی، مرضیه؛ محمودی، سکینه خاتون؛ موسوی حاجی، سید رسول؛ (۱۳۹۲)، ساختار سعودی نقوش طبیعی در سوزن دوزی زنان بلوچ، فصل نامه علمی پژوهشی نگره ۱۳۹۲.
- کشاورز، گلنار؛ جوادی، شهره؛ (۱۳۹۵)، نسبت نشان فرهنگی سوزن دوزی بلوچ فصل نامه هنر و تمدن شرق، سال چهارم، شماره ۱۳- پاییز ۱۳۹۵.
- گرگیچ، فریبا؛ (۱۳۹۰)، پایان نامه کارشناسی طراحی و دوخت، کرمان ۱۳۹۰.

- مرتضوی، مهدی؛ (۱۳۹۱)، بومی سازی باستان شناسی و هنر های سنتی، مطالعه موردی استان سیستان و بلوچستان - فصل نامه باستان شناسی شماره ۲ دوره دوم، بهار و تابستان ۱۳۹۱.
- مصطفی زاده، فاروغ؛ (۱۳۸۸)، بلوچ از دیدگاه باستان شناسی، ماه نامه سراسری تخصصی آموزشی، پژوهش، تحلیل پاونگ، سال ششم - دی ماه ۱۳۸۸.
- موسوی حاجی، سید رسول؛ محمودی، خاتون؛ قاسمی، سکینه؛ (۱۳۹۰)، پوشاک محلی بلوچ ها و پیوستگی آن هویت ملی، فصل نامه مطالعات ملی، ۵۷، ۱۸۰ - ۲۰۰.
- نظری، امیر؛ زکریای کرمانی، ایمان، شفیعی، سروردی، مهرنوش (۱۳۹۵)، مطالعه تطبیقی نقوش سفالینه های کلیورکان با نقوش بلوچ، فصل نامه علمی پژوهشی مطالعات هنر سال چهارم شماره هشتم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵.
- هاشفی نیا، محمد مسیح؛ (۱۳۹۶)، مطالعه تطبیقی نقش سایکان لباس بلوچ با فرش بلوچ، دومین همایش بین المللی و چهارمین همایش ملی پژوهش های مدیریت و علوم انسانی دانشگاه تهران - ۳۰ آذر ۹۶.
- یآوری، حسین؛ منصوری، آنیتا؛ سلطانی، شریعه؛ (۱۳۹۰)، آشنایی با هنر سنتی ایران. چاپ اول تهران: انتشارات آذر
- یعقوبی، حمیده؛ (۱۳۹۱)، پوشاک و زیور آلات استان سیستان و بلوچستان. نشر تفتان ۱۳۹۱
- یعقوبی، حمیده؛ (۱۳۹۳)، هنر های دستی زنان، پوشاک زنان سیستانی، فصل نامه فرهنگ مردم ایران. شماره ۳۶ - بهار ۱۳۹۳.